

changing ideological and thematic outlines of dramatic texts. Studied the rhetoric of the real and the oneiric spaces in the context of the intertextual interactions of two works. Indicated the leading factors behind the changing conflict reporting plays. It describes the major stylistic transformations that took place in the analyzed works of the writer.

Key words: genre modification, the real and the oneiric chronotope, conflict, imagery, socialist-art, avtointertekst.

ЛЮДМИЛА БОНДАРЬ

г. Николаев

МЕТАМОРФОЗЫ ИДЕЙНО-ТЕМАТИЧЕСКОГО НАПОЛНЕНИЯ ПЬЕС ЯРОСЛАВА ВЕРЕЩАКА «ТРОФИМ ЖДЕТ» И «ОГОНЬ, ЛЮБОВЬ И ВЕЧНАЯ БЛАГОДАТЬ»: ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье осуществлен текстологический анализ двух схожих по сюжету пьес Ярослава Верещака, которые были написаны в последние годы существования соцреалистического канона. Установлены предпосылки трансформации первичного сюжета в следующем варианте произведения. Раскрыты метаморфозы образной системы пьес, повлиявшие на изменение идейно-тематических очертаний драматургических текстов. Исследована риторика реального и онирического пространств в контексте межтекстовых взаимодействий двух произведений. Указаны ведущие факторы, повлиявшие на изменение конфликтов рассматриваемых пьес. Обозначены основные стилистические трансформации в проанализированных произведениях писателя.

Ключевые слова: жанровая модификация, реальный и онирический хронотон, конфликт, образная система, соц-арт, автоинтертекст.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2016

УДК 372.4:811.161.2

КАТЕРИНА ГНАТЕНКО

м. Харків

gnatenko9292@mail.ru

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ

Стаття присвячена розгляду питань вивчення художнього образу як наріжного каменю будь-якого виду мистецтва. У статті проаналізовано погляди науковців відносно проблеми образу в філософських, християнських, естетичних та літературознавчих вченнях. Зроблена спроба показати особливості розвитку художнього образу в генезі. Зазначено перші уявлення про образ в XI ст., розглянуто погляди на художній образ в естетичних та філософських вченнях XIX ст., висвітлено проблеми вивчення художнього образу в працях учених XX століття. Особлива увагу приділена питанню словесного вираження художнього образу як літературознавчої категорії.

Ключові слова: проблема, образ, художній образ, розвиток, літературний твір.

Художня література є одним з важливих засобів гармонійного розвитку особистості. За допомогою художніх образів людина отримує можливість зрозуміти світ у різних його проявах. Особливого значення художня література як своєрідна форма пізнання реальної дійсності набуває в житті дитини, яка через свій вік ще не може брати безпосередньої участі у всіх видах діяльності, які відповідають за формування особистості. Тому дуже

важливу роль посередника між літературою та дитиною відіграє вчитель, який допомагає досягнути важливі життєві знання, зафіксовані в літературі. Але для того щоб грамотно допомогти юному читачеві, учителеві необхідно розуміти специфіку художнього образу як невід'ємної складової художнього твору.

Художній образ народжується в уяві художника, втілюється в створюваному їм творі в тій чи іншій матеріальній формі

(пластичній, звуковій, словесній) і відтворюється уявою того хто сприймає мистецтво. На відміну від інших типів образів (наприклад, фотодокументального або абстрактно-геометричного), художній образ, відображаючи ті чи інші явища дійсності, одночасно несе в собі цілісно-духовний зміст, в якому органічно злито емоційне й інтелектуальне ставлення художника до світу. Це дає підставу говорити про образну мову мистецтва, необхідну для того, щоб втілювати і передавати певні ціннісно-пізнавальні уявлення, естетичні ідеї та ідеали [6].

Незважаючи на значний інтерес до художнього образу в різних сферах мистецтва, дослідження його місця в літературознавстві поки що вивчено недостатньо, що обумовлено насамперед багатоплановістю і великим обсягом цього поняття. На нашу думку, проблемі художнього образу в літературознавстві необхідно розглядати в генезисі, що дозволить урахувати надбання минулого й сучасності. Саме тому ми поставили на меті окреслити розвиток художнього образу, його зміст та сутність в літературному творі.

Проблема специфіки художнього образу привертала увагу вчених упродовж усієї історії розвитку цивілізації. Тому склалося досить розгорнуте уявлення про це поняття, завдяки працям Р. Барта, М. Бахтіна, В. Белінського, Ю. Борєва, М. Епштейна, Г. Гачєва, М. Гіршмана, Г. Гегеля, Н. Гея, К. Горанова, В. Кожінова, О. Лосєва, П. Палієвського, О. Потебні, І. Роднянської, І. Фізєра, М. Храпченко, Ф. Шелінга, Г. Шпєта та багатьох ін.

Багато дослідників вважають, що саме категорія художнього образу відрізняє мистецтво від інших сфер духовного життя людини. Будь-який художній твір складається з художніх образів, при цьому їх кількість не піддається підрахунку, оскільки образ виникає на кожному рівні художнього твору. Так художній образ в архітектурі статичний, а в літературі динамічний, в живописі зображувальний, а в музиці інтонаційний; в одних жанрах образ художній постає в образі людини, в інших – виступає як образ природи, в третіх – речі, в четвертому – з'єднує уявлення людської дії в середовищі, в якому воно розгортається [6].

П. Білоус та Н. Ференц акцентують свою увагу на тому, що художній образ є невід'ємною ланкою мистецтва. Але якщо Н. Ференц вбачає художній образ як «клітину» мистецтва, його «серцевину» [13], то П. Білоус – як форму мислення в мистецтві, художнє узагальнення, яке в конкретно-чуттєвій формі розкриває суть «зображуваного» [2, 89].

Думку про конкретно-чуттєвий характер художнього образу поділяє й В. Марко, зауваживши, що словесне вираження образу в літературі розраховане письменником на чуттєвий досвід читача. «Чим яскравішими будуть враження від конкретних предметів і явищ, чим різноманітнішою є наша уява, тим «живішими», «відчутнішими» будуть образи» [7, 20].

М. Храпченко стверджує, що «художній образ іноді зближують або навіть змішують з образом як безпосереднім відображенням предмету світу, процесів життя в людській свідомості. Однак явища ці не тільки не однозначні, але й неоднорідні. Якщо образ в його первинному, загально гносеологічному розумінні є картиною навколишнього, спостережуваного людиною світу, художній образ – результат складної переробки життєвих вражень, спостережень. Його сутність визначається насамперед тим, що в ньому міститься узагальнення дійсності, людського досвіду» [16, 65].

Художні образи, на думку І. Смольянінова, «мають безліч модифікацій залежно від зображально-виразних можливостей і умовності того чи іншого мистецтва, фольклорної або професійної творчості. У музиці, балеті, ліричній поезії створюються художні образи станів людського духу, положень людини у світі, конфліктних і гармонійних відносин до світу» [14, 5]. За П. Білоусом, «художню літературу робить її образність, тобто така властивість словесної інформації, яка в уяві читача викликає виразні, конкретно-чуттєві картини, збуджує асоціативне мислення та естетичні емоції і переживання. Завдяки естетичній природі літературний образ здатний перетворювати буденну дійсність на художній світ, який існує за власними законами і правилами» [2, 88].

Проблема художнього образу містить безліч питань, що стосуються, насамперед, його генезису і функціонування у суспільстві.

М. Храпченко вважає, що «у своєму генезисі, історичному русі образна творчість тісно стикається з різними явищами духовного життя суспільства» [16, 92].

На думку О. Мігунова, поглибленому вивченню художнього образу заважають дві групи причин. Одні з них можна віднести до внутрішніх, пов'язаних безпосередньо з предметом дослідження, інші – до зовнішніх, що виходять за рамки вивчення способу і пов'язаних або з труднощами в дослідженні мистецтва в цілому, або залежних від вивчення фундаментальних філософських проблем, таких як буття і мислення, матеріальне й ідеальне, раціональне та емоційне і т. д.

Відповідно можна назвати два різних підходи до вивчення художнього образу. Перший підхід – це виділення власне естетичних і художніх проблем, таких як: особливості художнього відображення, типізація і умовність художнього образу. Інший підхід пов'язаний із зверненням до матеріалу психології, семіотики та інших наукових дисциплін, що дещо виводить вивчення способу за межі його художньої специфіки.

«Належність категорії художнього образу до філософської естетичної науки пояснюється зазвичай особливим призначенням, особливою функцією образу в мистецтві – відображати в специфічній формі об'єктивну дійсність» [8, 3]. Однак, вважає О. Мігунов, досліджувана категорія настільки популярна в естетиці та мистецтвознавстві ще й тому, що поряд із законами і логікою художнього відображення вона втілює в собі також і закономірності інших зовнішніх сторін мистецтва. В художньому образі відображені або виражені найбільш суттєві особливості мистецтва в цілому, що змушує нерідко розглядати образ як «ядро» або нерозкладний «першоелемент» мистецтва. Такий розгляд цінний тим, що забезпечує певну зручність для дослідження багатьох естетичних і художніх проблем на матеріалі вивчення виникнення, існування і сприйняття художнього образу.

Внутрішні причини, що перешкоджають вивченню художнього образу, впливають насамперед із багатоплановості предмета дослідження. Справа в тому, що в «естетиці і мистецтвознавстві під поняття «образне»

підпадають як окремі виразні прийоми, метафори, порівняння, так і щось цілісне, збільшене художнє утворення – персонаж, мотив, навіть художня ідея, тобто сенс всього твору» [8, 4].

Художній образ – необхідний конструктивний елемент будь-якого твору мистецтва. Функціонування художнього образу, його структурне наповнення тісно пов'язане з еволюцією художніх систем. Уявлення про образ сягають своїм корінням у глибоке минуле. Термін «художній образ» зустрічається в філософських, християнських, літературних і естетичних вченнях. У середньовічній християнській теології образ виявляється чи не центральною категорією вчення про втілення бога в образі людини і про образи-ікони, в яких закарбовується вигляд боголюдини та інших персонажів християнської міфології. Однак в поняття «образ» не вкладалося значення «художній образ», тобто воно не визначало специфічні риси художнього способу відображення реальності.

В епоху Середньовіччя образ постає як «категорія знаково-символічної системи, що є особливим засобом представлення та осмислення дійсності у письменстві. На кожному з етапів розвитку письменства відбувається еволюція й динаміка літературних образів, які не є статичними, а розвиваються й змінюються відповідно до нових умов» [13, 60].

Осмислення словесного мистецтва на вітчизняному ґрунті розпочинається на ранньому етапі становлення української літератури. До «Ізборника» Святослава (1073 р.) потрапив фрагмент із поезії болгарського автора Г. Хуровського під назвою «Про образи», у якому подано визначення й тлумачення 27 образотворчих понять. Але, на думку П. Білоуса, неможна стверджувати, що давні українські письменники керувалися викладеною у «Збірнику» 1073 р. теорією образотворення, бо ні в їхніх творах, ні в інших джерелах не виявлено доказів цього [2].

Особливий внесок в розвиток поняття «образ» як елементу філософської та естетичної думки належить Г. Гегелю. Ще на початку ХІХ ст. він бачив в образі таке «явище, в якому безпосередньо через саме зовнішнє ми в нероздільній єдності з ним пізнаємо субстанційне,

а тим самим перед нами з'являються у внутрішньому світі уявлення в якості однієї і тієї ж цілісності, як поняття предмета, так і його зовнішнього буття» [3, 75]. Згідно з Гегелем, образ дозволяє людині побачити предмет у всій його реальній конкретно-чуттєвій повноті.

Завдяки вченню Гегеля поняття «образ» стає центральною категорією філософського аналізу мистецтва, його ставлення до дійсності, його специфічною структурою. Однак у Гегеля воно позначало тільки формальний бік мистецтва, а не єдність форми і змісту.

Істотний крок уперед був зроблений В. Белінським, який досліджував питання народження художнього образу. Акт творчості, вважав він, заснований на «поетичному ясно-видінні» художник несподівано відчуває потребу творити, а потреба в свою чергу «призводить за собою ідею» і «поступово ця ідея пояснюється перед його очима, вибирається в живі образи». Також він критикував найвно-механічні уявлення, за якими літературні персонажі вигадуються «шляхом «збирання» окремих рис, розсіяних в природі, оскільки всяка механічна дія – збирання окремих рис окремих людей – обмежувало б вільну міць творчості» [1, 289].

Значний внесок у вивчення художнього образу в літературознавстві зробив у ХІХ столітті О. Потебня. На його думку, художній образ є засобом вираження внутрішнього світу митця. Образ – багатозначний, не має постійного змісту, є символом, у який читач вклав свій суб'єктивний зміст. Згідно з концепцією О. Потебні, слово є окремим образом і окремим твором [9].

Ґрунтовне вивчення художнього образу в літературознавстві почалося з 20-х років ХХ ст. такими вченими, як О. Андреева, К. Горанов, П. Палієвський, В. Тюпа, М. Храпченко та ін. М. Сумцов, О. Білецький, В. Смілянська, Г. Сивокінь, Н. Шумило у ХХ столітті продовжували розвивати ідеї О. Потебні.

Літературознавцем М. Храпченко було виділено чотири «сфери» образу: 1) відбиття й узагальнення істотних властивостей, рис дійсності, розкриття складності духовного життя людей; 2) вираження емоційного

ставлення до всього, що слугує об'єктом творчості; 3) втілення життєвого ідеалу, створення естетичного значущого предметного світу; 4) внутрішню орієнтацію на читацьке сприйняття та естетичний вплив твору на читача [16].

Основними етапами (рівнями) формування художнього образу, за К. Горановим, є: образ-задум, образ-твір, образ-сприйняття. Кожен з них свідчить про певний якісний стані в розвитку художньої думки. Так, від задуму багато в чому залежить подальший хід творчого процесу. Саме тут відбувається «освянення» художника, коли майбутнє твір «раптом» представляється йому в головних рисах. Наступний етап пов'язаний з конкретизацією образу-задуму в матеріалі. Умовно його називають образ-твір. Це такий же важливий рівень творчого процесу, як і задум. Тут починають діяти закономірності, пов'язані з природою матеріалу, і тільки тут твір отримує реальне існування. Останнім етапом, на якому діють свої закони, є етап сприйняття художнього твору. Тут образність не що інше, як здатність відтворити, побачити в матеріалі (в кольорі, звуці, слові) ідейний зміст твору мистецтва [4, 187].

Треба зауважити, що за радянських часів поняття образу вченими трактувалося головним чином з позицій соціалістичного реалізму. Соцреалізм характеризувався такими особливостями як «нова тематика (перш за все, революція і її досягнення) і новий тип героя (людина праці), наділеного почуттям історичного оптимізму; розкриття конфліктів в світлі перспектив революційного (прогресивного) розвитку дійсності.

Принципи соціалістичного реалізму залишалися непорушними до 60-х років ХХ ст., коли розпочався поступовий розпад чіткого ідеологічного механізму. З соціалістичних канонів «виламувалась» перш за все «сільська проза», яка зображувала селянське життя не в «революційному розвитку», а, навпаки, в умовах соціального насильства і деформації; література розповідала страшну правду і про війну; по-іншому почали поставати у творах письменників і громадянська війна, і революція, і багато інших періодів вітчизняної історії» [11].

Упродовж ХХ ст. сформувалися два різних підходи до дослідження природи художнього образу. Одні вчені (О. Ахманова, В. Виноградов, І. Роднянська) трактували художній образ в літературі як суто мовне явище, як властивість мови художніх творів, інші (П. Палієвський, М. Храпченко) бачили в ньому більш складне явище – систему конкретно-чуттєвих деталей, що втілюють зміст художнього твору, причому не тільки деталей зовнішньої, речовий форми, але і внутрішньої, предметно-образотворчої і ритмічно виразною.

Художній образ в літературі, на думку К. Горанова, є «формою відображення життя і є узагальненою картиною світу. Мистецтво перетворює життя умовно, символізує другу природу, організовану за законами краси. Це не дійсність, а її образ, і зіткнутися з нею можна лише за допомогою уяви. Образ включає в себе духовну діяльність людини, це предмет, наділений рисами знака» [4, 187].

На думку О. Ситченка, «образ як результат процесу художнього відбиття представляє єдність емоційного й логічного аспектів, зумовлену об'єктивно-суб'єктивною природою художньої творчості й сприйняття, що визначається естетичним ідеалом митця і впливає на особистісне формування читача» [12, 9].

У ХХ ст. одним з провідних законів творення художніх образів визначається типізація людських характерів і явищ дійсності, яка, на думку В. Кудіна, є «основою змісту певного художнього твору» [5, 5]. О. Ревякін стверджував, що «типовий художній образ – це образ, у якому істотне й індивідуальне знаходяться в органічній єдності, де істотне проявляється в неповторно індивідуальному образі живої людини або явища» [10].

В основі кожного літературного типу лежать реальні факти, явища, особи. В одних випадках узагальнення письменника відбувається на основі одного реального прототипу або прообразу; в інших – на основі багатьох подібних, схожих явищ та осіб. Типізація в художній літературі властива лише певним літературним напрямом і письменникам. Вищою формою художньої типізації, на думку О. Ревякіна, є реалістична типізація, що полягає в основному в тому, що «типові

людські характери і явища відтворюються в їх об'єктивному, вірному конкретно-історичному вираженні, у притаманному їм внутрішній логіці, в соціально-психологічній визначеності і повноті, обумовленою їх суспільним середовищем, зокрема, національними відмінностями, в розвитку, у світлі того чи іншого соціально-естетичного ідеалу» [10].

Істотною відмінністю в підході літературознавців до вивчення проблеми є те, що для них основну роль грає змістовна складова художнього образу і місце, яке він займає в конструкції твору.

Підсумовуючи, можна зазначити, що художній образ упродовж усього часу вбирав у себе, узагальнював величезне багатство явищ дійсності, емоцій людини, її уявлень про світ, її естетичні ідеали. Межі художнього образу включають сучасне життя людства в усьому її безмежному розмаїтті, це неосяжні простори живого життя і творчості. Художній образ як одна з основних категорій створення мистецького твору несе в собі відбиток культури і змінюється відповідно до основних тенденцій та вимог суспільства. Специфіка художнього образу визначалась не тільки тим, що він осмислював і осмислює дійсність, але і тим, що він створює новий вигаданий світ.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні художнього образу в творах дитячої літератури, особливостях розуміння та сприйняття молодшими школярами загальноосвітніх шкіл України не тільки реалістичних, а й казкових образів.

Список використаних джерел

1. Белинский В. Г. Мысли и заметки о русской литературе. Полн. собр. соч. : в 13 т. / В. Г. Белинский. — Т. 10. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1957. — 508 с.
2. Білоус П. В. Вступ до літературознавства : навч. посібник / П. В. Білоус. — К. : Академія, 2011. — 336 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Понятие прекрасного в искусстве. Эстетика : в 4 т. ; [Под ред. М. Лифшица]. — Т. 1. — М. : Искусство, 1968. — С. 75.
4. Горанов К. Художественный образ и его историческая жизнь / К. Горанов. — М. : Искусство, 1970. — 519 с.
5. Кудін В. Типізація в художньому творі / В. Кудін. — К. : Дніпро, 1964. — 75 с.
6. Культура и культурология [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.artap.ru/cult/o_hud.htm.
7. Марко В.П. Основи аналізу літературного твору : навч.-метод. посібник / В. П. Марко. — Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. — 32 с.

8. Мигунов А. С. Художественный образ: эстетический анализ (материалы к спецкурса) / А. С. Мигунов. — М. : Изд-во МГУ, 1980. — 96 с.
9. Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Миф и слово / А. А. Потебня. — Х. : Б.и., 1905. — 649 с.
10. Ревякин А. О типическом в реалистической художественной литературе [Электронный ресурс] / А. Ревякин. — Режим доступа : <http://profilib.com/chtenie/130835/aleksandr-revyakin-o-tipicheskom-v-realisticheskoy-khudozhestvennoy-literature-4.php>.
11. Ревякин А. О социалистическом реализме [Электронный ресурс] / А. Ревякин. — Режим доступа : <http://kostromka.ru/revyakin/literature/508.php>.
12. Ситченко А. Літературознавчі засади осягнення художнього образу / А. Ситченко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — № 8. — С. 7—11.
13. Сліпушко О. М. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Києворуської держави (XI – перша половина XIII ст.) : монографія / О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 2009. — 415 с.
14. Смольянинов И.Ф. Природа художественного образа / И. Ф. Смольянинов. — М. : Знание, 1983. — 64 с.
15. Ференц Н. С. Основы литературознания : підручник / Н. С. Ференц. — К. : Знання, 2011. — 431 с.
16. Храпченко М. Б. Горизонты художественного образа / М. Б. Храпченко ; [2-е изд., доп.]. — М. : Худ. лит., 1986. — 439 с.

KATERYNA HNATENKO

Kharkiv

PROBLEMS OF STUDYING ARTISTIC IMAGE IN A LITERARY WORK

The article is dedicated to studying the artistic image as the cornerstone of any art form. The article analyzes the views of scientists regarding the problem of image in philosophical, Christian, aesthetic and literary teachings. The attempt to show different features of the artistic image's development in the genesis is done. The representation of the image of the XI century is shown, the views about artistic image in aesthetic and philosophical teachings are considered, the problems of the artistic image in scientists' teachings of the XX century are elucidated. Particular attention is paid to verbal expression of the artistic image as a literary category.

Key words: a problem, an image, an artistic image, development, a literary work.

ЕКАТЕРИНА ГНАТЕНКО

г. Харьков

ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ

Статья посвящена рассмотрению вопросов изучения художественного образа как краеугольного камня любого вида искусства. Проанализированы взгляды ученых относительно проблемы образа в философских, христианских, эстетических и литературоведческих учениях. Предпринята попытка показать особенности развития художественного образа в генезисе. Указаны первые представления об образе в XI в., рассмотрены взгляды на художественный образ в эстетических и философских учениях XIX в., освещены проблемы изучения художественного образа в трудах ученых XX века.

Ключевые слова: проблема, образ, художественный образ, развитие, литературное произведение.

Стаття надійшла до редколегії 09.03.2016